

Fotima NAZAROVA,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti magistranti
E-mail: fotimazarova991229@gmail.com

TDSHU dotsenti, PhD S.Bo‘ronov taqrizi asosida

THE ROLE OF THE KURDS IN THE LIFE OF THE IRANIAN STATE AND SOCIETY

Annotation

In this article, the Kurds, who are considered one of the numerous nations of the world in the Middle East region, but still do not have their own independent state, and their place in the life of the state and society in the Islamic Republic of Iran, as well as the role of the Kurds in the life of the state and society of Iran, are discussed in this article. It is discussed that it is necessary to pay special attention to 4 factors when talking about it.

Key words: Kurdistan, Kurdistan Region, Republic of Mahabad, the idea of “Greater Azerbaijan”, Democratic party of Iranian Kurdistan, historical, ethno-religious, linguistic factors.

РОЛЬ КУРДОВ В ЖИЗНИ ИРАНСКОГО ГОСУДАРСТВА И ОБЩЕСТВА

Аннотация

В данной статье курды, считающиеся одним из многочисленных народов мира в ближневосточном регионе, но до сих пор не имеющие собственного независимого государства, и их место в жизни государства и общества в Исламской Республике Иран, а также роль курдов в жизни государства и общества Ирана. Обсуждается, что, говоря об этом, необходимо обратить особое внимание на 4 фактора.

Ключевые слова: Курдистан, Курдистанский регион, Республика Махабад, идея «Великого Азербайджана», исторические, Демократическая партия Иранского Курдистана, этнорелигиозные, языковые факторы.

ERON DAVLAT VA JAMIYAT HAYOTIDA KURDLARNING O‘RNI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Yaqin Sharq mintaqasidagi dunyoning ko‘p sonli millatlaridan biri hisoblangan, biroq hanuzgacha o‘z mustaqil davlatiga ega bo‘lmagan kurdlar va ularning Eron Islom Respublikasi davlat va jamiyati hayotidagi o‘rniga doir masalalar, shuningdek, Eronning davlat va jamiyati hayotida kurdlarning o‘rni haqida so‘z yuritishda 4 ta omilga alohida e‘tibor qaratish lozimligi muhokama etiladi.

Kalit so‘zlar: Kurdiston, Kurdiston viloyati, Mahabad Respublikasi, “Katta Ozarbayjon” g‘oyasi, Kurdiston demokratik partiyasi (KDP-I), tarixiy, etno-diniy, lisoniy omillar.

Kirish. Ma‘lumki, bugungi kunda kurdlarning umumiy soni aniq hisoblanmagan, biroq ularning umumiy soni taxminan 25-30 million, ba‘zi tadqiqotlarda esa 40 million atrofida ekani qayd etiladi[1]. Ushbu raqamlar statistik va ijtimoiy-siyosiy jihatdan dolzarb ahamiyatga ega hisoblanadi. Mintaqadagi kurdlarning 6-8 mlnga yaqini Eron Islom Respublikasida istiqomat qiladi. Bu esa mamlakat aholisining qariyb 10 foizi demakdir[2]. Ular asosan Eronning Iroq va Turkiya bilan chegarasida joylashgan.

Eron kurdlari mamlakatning shimoli-g‘arbida istiqomat qiladi. Ular Eronning G‘arbiy Ozarbayjon viloyatlarida Urmiya ko‘lining shimolidagi Maku, Kotur, Shahpur va sharqidagi Mahabad shaharchalari, shuningdek, poytaxti Shino yoki Sanandaj (G‘arbiy Osiyodagi tog‘li o‘lka, tog‘li viloyat. Dastlabki ma‘lumotlar XII asr manbalarida uchraydi. Sanandaj Kurdistonning markazi hisoblanadi) bo‘lgan Kurdiston viloyatida, Erdelandagi Bukan, Saqqiz, Serdesht, Bana, Bijar, Merivan va Havraman shaharchalarida, Kirmonshoh viloyatida Qasre Shirinda istiqomat qilishadi. Shuningdek, Xurosondagi Bujnurd va Fors bilan Kirmonda ham bir-biridan farqli kurd guruhlar mavjuddir. Tabriz kabi katta shaharlarda hamda Tehronning tashqi mahallalarida ham bir qancha kurd jamoalari yashaydi[3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Maqolani yozishda kurdlar masalasi bo‘yicha tadqiqot olib borgan rus harbiy olimi N.Bobkinning “Erondagi kurd ozchiligi holati” ilmiy maqolasi, shuningdek V.Nikitinning “Kurdlar” va Kerim

Yildiz va Tanyel B.Taysining “Erondagi kurdlar: o‘tmish, bugun va kelajak” nomli kitoblari alohida rol o‘ynaydi. Mazkur ilmiy ishlarda kurdlar haqida arxiv materiallari, tarixiy hujjatlar va boshqa qiziqarli adabiyotlar asosida batafsil ma‘lumotlarni olish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda Eron Islom Respublikasidagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda kurdlarning o‘rnini metodologik jihatdan o‘rganish siyosiy tahlil metodlariga murojaat qilishni taqozo etadi. Bu borada qiyosiy tahlil, tarixshunoslik (retrospektiv yondashuv) hamda tizimli tahlil usullari tadqiqotni chuqur o‘rganishga yaqindan yordam beradi.

Tahlili va natijalar. Eronning davlat va jamiyati hayotida kurdlarning o‘rni haqida so‘z yuritishda 4 ta omilga alohida e‘tibor qaratish lozim.

Tarixiy omil. Kurdlar qadimdan forsiylar yashagan hududlarda istiqomat qilib kelgan. Ma‘lumotlarga ko‘ra, “Kurdiston” degan ilk atama ham hozirgi Eronning Kurdiston viloyatiga to‘g‘ri keladigan va XII asrda Saljuqiylar shahzodasi Sulton Sanjar tomonidan tashkil etilgan viloyat nomidan kelib chiqqan[4]. Tarixiy jihatdan aytganda, Eronda kurdlarning ijtimoiy-siyosiy faollashuvi Birinchi jahon urushidan keying davrlardan boshlangan deb aytish mumkin. Bunga Usmoniylar imperiyasining tugashi, Sevr shartnomasining imzolanihi, Iroq va Turkiyada kurd harakatlarining kuchayishi hamda Tehrondagi zaif boshqaruvni asosiy sabablar sifatida keltirish mumkin. Shakak

qabilasining boshlig'i Ismoil Og'a Simko 1920 yillarning boshlarida Erondagi kurdlarning siyosiy harakatlariga rahbarlik qildi. Ammo, Simko Pahlaviy sulolasiga qarshi kurashlar natijasida, aniqroq aytganda 1930 yilda o'ldiriladi. Kurdlarning milliy davlatini barpo eta olmagan bo'lsa-da, Simkoning qo'zg'olonlari Eronda Kurdiston milliy mustaqil davlatini tuzish yo'lidagi dastlabki jiddiy urinish bo'ldi[5].

Eron kurdlari tarixi o'z milliy davlatchiligiga asos solish jarayonlari bo'yicha qolgan uchta davlatdagi kurdlarning ijtimoiy-siyosiy harakatlaridan yana bir voqelik bilan alohida ajralib turadi. Aynan Eronda 1945 yilda 1946 yilgacha hukm surgan mustaqil Kurd davlati – Mahabad Respublikasi tashkil topgan edi. Bu davlatga asos solinishi keng geosiyosiy ahamiyatga ega hodisa hisoblanar edi. Chunki bu yillarda Eronning Ikkinchi jahon urushiga jalb qilinishi, mamlakatning turli ta'sir hududlariga bo'linishi, jumladan shimoldan Sovet Ittifoqi va Britaniya, janubda Qo'shma Shtatlar ta'siri ostiga tushib qolishi va bularning oqibatida Eronda kurdlar mustaqil davlatining tashkil topishi Tehron oldida hududiy parchalanish xavflarini yuzaga keltirgan edi. AQSh va Britaniyaning Eronga ta'siri kuchayib borishi natijasida Sovet Ittifoqi Ozarbayjondan Tehronga ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida foydalanishga harakat qildi. Tarixan kurdlar va ozarbayjonliklar bir-biri bilan do'stona aloqada bo'lmaganligiga qaramasdan, Sovet Ittifoqi Eronda birlashgan Kurd-Ozar frontini yaratishga umid bog'lagan edi. Ammo, bu frontning tuzilishi haqiqatdan yiroq ekanligi avval boshdan ma'lum bo'lib, sovetlar sirdan asosiy e'tiborini Mahabad Respublikasini qo'llab-quvvatlashga qaratishiga olib keldi[6]. Bundan tashqari, mazkur davrda kurd xizmatchilari, savdogarlar va o'qituvchilardan iborat Komala tashkilotiga ham asos solingan edi. Ushbu tashkilotga a'zolik maxfiy ekanligi va a'zolar safining kengayib borishi Sovet Ittifoqini qiziqitira boshlagan. Qolaversa, ma'lumotlarga ko'ra Komala avvalroq Iroq kurdlari rahbarlik qiladigan tashkilotlar bilan aloqalar o'rnatgan va tashkilotning asos solinishida aynan Iroq kurdlarining ta'siri katta o'rin egallagan. Komala tashkilotining mafkurasi Marksist-Leninist karakterda bo'lsa ham sovetlardan ko'ra, Iroq kurdlarining ushbu tashkilotga ta'siri katta bo'lganligini ko'rish mumkin[7]. 1945 yil sentyabr oyida Komala tashkiloti tarqatib yuborildi va Zozi Muhammad rahbarligidagi Kurdiston demokratik partiyasiga (KDP-I) o'zgartirildi. KDP-I asos solinganidan ikki oy o'tib o'z siyosiy dasturida quyidagicha bayonotni ma'lum qildi:

Kurdlar mamlakat ichki ishlarida ozod va mustaqil bo'lishi hamda Eron chegaralarida Kurdiston mustaqilligini tan olinishi;

Kurdlarga kurd tilini o'rganish va o'z ishlarini kurd tilida yuritishga ruxsat berilishi;

Kurdiston Viloyat Kengashi a'zolari Konstitutsiyaviy huquqlar asosida mustaqil saylanishi va barcha hukumat va jamoat ishlarida maslahatchi bo'lishi;

Qonunlar qabul qilinishi bilan fermer va tomorqa yer egalarning e'tirozlari inobatga olinishi va ularning kelgusidagi haq-huquqlari aniq belgilanishi;

Biz Eronda yashovchi xalqlarga o'z ozodligi, o'z mamlakatlari farovonligi va taraqqiyoti uchun harakat qilishlarini tilaymiz[8].

1979-yilda yuz bergan Eron Islom inqilobi nafaqat Eron tarixida, balki Eron kurdlari uchun ham yangi sahifani boshlab berdi. Kurdlar Eron Islom inqilobini qo'llab-quvvatlabgina qolmay, hattoki, uni Mahabad Respublikasi tashkil etilganidan ham ko'ra, kurdlar avtonomligiga erishish uchun olamshumulroq hodisa sifatida qabul qildi. N.Entessarning yozishicha, Islom inqilobining amalga oshishida Eron kurdlarining katta hissasi mavjud[9]. Ehtimol shu sababdan 1979-yil aprel oyida so'nggi voqealardan ruhlangan KDP-I Oyatulloh Humayniyga sakkiz bandedan iborat muxtoriyat dasturini taqdim etdi:

Kurdiston chegaralari tarixiy, iqtisodiy va geografik jihatlardan hisobga olinishi va kurd xalqi tomonidan belgilanishi lozim;

Kurdiston tomoni markaziy hukumatning mudofaa, tashqi ishlar va uzoq muddatli iqtisodiy rejalashtirish masalalari bo'yicha qarorlariga amal qiladi. Eron Markaziy banki valyutani nazorat qiladi;

Xalq tomonidan saylangan a'zolaridan iborat kurd parlamenti viloyatdagi eng yuqori qonun chiqaruvchi hokimiyat bo'ladi;

Viloyatning barcha ijroiya bo'limlari mahalliy organlar tomonidan boshqariladi;

Politsiya tugatilib, uning o'rniga milliy gvardiya tuziladi va u xalq armiyasiga aylanadi;

Fors tili bilan bir qatorda kurd tili ham viloyat hukumatining rasmiy tili bo'ladi va maktablarda o'qitiladi;

Kurdistondagi barcha etnik ozchiliklar teng huquqlarga, jumladan o'z tillarida gapirish huquqiga ega bo'ladi va ularning urf-odatlarini hurmat qiladi;

So'z va matbuot erkinligi, kasaba uyushmalari faoliyati va uyushmalar huquqlari kafolatlanadi. Kurd xalqi erkin sayohat qilish va o'z kasbini tanlash huquqini saqlab qoladi[10].

Umuman, kurdlarning muxtoriyat dasturi Humayniy tomonidan rad etildi, chunki etnik ozchilik manfaatlarining ta'minlanishi Islom davlatining boshqaruv tizimiga xavf tug'dirishi, jumladan boshqa etnoslarning ham muxtoriyat talab qilishiga olib kelishi muqarrar edi. Natijada Eron kurdlari bunga qarshi bir qator siyosiy harakatlarni faollashtira boshlaydi. 1979 yil aprelda Eron Kurdistonida boshlangan g'alayonlar kurd guruhlar va Eron xavfsizlik kuchlari o'rtasidagi qurolli to'qnashuvga olib keldi. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra, qo'lga olingan 1200 ta kurd siyosiy mahbuslari qatl etilgan[11].

Etno-diniy omil. Kurdlar Eronda etnik guruh ko'rsatkichlari bo'yicha uchinchi o'rinni egallaydi. Ayrim tahlilchilar ushbu omil sabab Eronda kurdlarning ta'siri uncha kuchli emas, degan xulosani keltirishadi. Ular Eronning Kurdiston, Kirmonshoh, G'arbiy Ozarbayjon va Elam viloyatlarini qamrab oladi. Mutaxassislar Eron kurdlarining o'ziga xos xususiyatlari borasida asosan ikkita yondashuvni, ya'ni etnik o'ziga xoslik va diniy omil nuqtayi nazaridan baholashni afzal ko'rishadi. Masalan, rus harbiy olimi N.Bobkin Erondagi kurdlar masalasini ikkita paradigmaning ta'siri natijasi, deb hisoblaydi. Uning fikricha, Eron kurdlari, bir tomondan, o'z milliy huquqlarini himoya qiluvchi xalq (barcha hududlardagi kurdlarni birlashtirish) sifatida kurash olib borishga intilsa, boshqa tomondan, siyosiy markazdan qochishga (Mustaqil Kurdiston) intiladi va faqatgina Erondagi demokratiya jarayonlari uchun kurash olib boradi[12]. Mahalliy kurdsunos olim, Yaqin Sharq mintaqasi bo'yicha ekspert Farhod Karimovning qayd etishicha, "Eronda kurdlar o'z-o'zini millat sifatida anglash huquqidan mahrum qilingan. Eronda islom omilining kuchliligi sababli mamlakatda musulmon jamoasi orasida milliylikni targ'ib qilish qiyin masala. Shu bois, kurdlar ham o'z harakatlarini olib borishida juda ko'p qiyinchiliklarga duch keladi"[13]. Shuningdek, kurdsunos olim M.S.Lazarevning tadqiqotlarida yozilishicha, Eron kurdlari Turkiya kurdlaridan tarixan mustaqil davlatchilikka intilishlari va Erondagi ko'pmillatlilik siyosatidan kelib chiqqan holda ajralib turadi. Turkiya va Eron kurdlari tarixiy, madaniy va boshqa omillarga ko'ra bir-biriga o'xshash bo'lsa ham, Turkiya kurdlari turklardan so'ng ikkinchi eng yirik etnik guruh hisoblansa, Eron ko'p millatli mamlakat sifatida kurdlardan tashqari ozarbayjonliklar, balujlar, arablar va turkman etnoslarini o'z ichiga qamrab olgan mamlakat hisoblanadi[14]. Aniqroq aytganda, Turkiyada kurdlarga titul millatdan keyingi asosiy etnos sifatida, Eronda forslardan keyin kurdlar emas, aksincha

ozarbayjonliklarga asosiy etnos sifatida urg'u qaratiladi. Zeroki, Eron shimolida yashovchi ozarbayjonliklarning Ozarbayjon bilan birgalikda "Katta Ozarbayjon" davlatini qurish g'oyasi Eronning hududiy yaxlitligiga jiddiy xavf hisoblanadi. Shu jihatdan, Erondagi kurdlar masalasi nafaqat ichki, balki Yaqin Sharq mintaqasida raqobat qilayotgan yirik va mintaqaviy kuchlarning asosiy ta'sir vositasiga aylanishi mumkin. "Turkiya va Iroqda bo'lgani kabi Eronda ham ichki geosiyosiy jarayon subyektlari mavjud – bular kurdlar va ozarbayjonlar. Hozirda kurdlar va ozarbayjonlardan tashqari hech bir millat vakillari Eron yaxlitligiga rahna solayotgani yo'q. Aytish kerakki, bunday vaziyat Eron siyosatidagi yangi inqiroz davrida tezlik bilan o'zgarishi mumkin edi"[15], – deya ta'kidlaydi Z.Bzejinskiy. Eronda kurdlar omili nafaqat etnik, balki diniy omil nuqtayi nazardan alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki, kurdlarning aksariyati sunniy ekanligi, shia kurdlarining manfaatlarini tashqarida himoya qilishi go'yoki Tehronning zimmasida turgandek ko'rinadi. Shu boisdan, Eronning Iroqdagi tashqi siyosatida shia kurdlarining harbiy-siyosiy guruhlarini qo'llab-quvvatlash Tehronning geosiyosiy maqsadlarini amalga oshirishda muhim o'rin egallaydi.

Lisoniy omil. Minorskiy nazariyasiga ko'ra, kurdlar va forslar bir yaqin oilaga mansub bo'lib, ular hozirgi forslarning avlodlaridan biri hisoblanadi. Bu borada olim Minorskiy til omilidan kelib chiqib yondashgani e'tiborga olinsa, Turkiyadagi kurdlardan Eron kurdlari aynan til omilining juda o'xshash va yaqin ekanligi bilan ham alohida ajralib turadi.

Eronda kurdlarning milliy harakatlarini cheklash siyosati kuchli ekanligi sababli kurd muxolif tashkilotlari yetakchilari va faollari mamlakat hududidan tashqarida

faoliyat yuritishga majburdir. Eron hukumati esa doimo bunday harakatlarga butunlay chek qo'yishga harakat qilib keladi. Masalan, 1989-yilda Venada rasmiy muloqot olib borayotgan paytda Eron Kurdistoni demokratik partiyasi rahbari Abdurahmon Kasemlo, keyinchalik uning o'niga o'tirgan Sharaf Kandi esa 1994-yilda Berlinda o'ldiriladi[16]. Shu bilan birga, 2016-yilda Turkiyada sodir bo'lgan muvaffaqiyatsiz harbiy to'ntarishdan so'ng Anqara Suriyaga yo'natirilgan tashqi siyosatida Tehron bilan yaqinlashish va hamkorlik qilish siyosatini amalga oshirmoqda. Tabiiyki, Anqara va Tehron muzokaralaridagi asosiy mavzu Suriyadagi kurdlar masalasi bo'lmoqda. Buni ikkala tomon harbiy yetakchi vakillarining uchrashuvlaridan ham kuzatish mumkin[17]. Zeroki, Suriyada joylashgan kurd jangarilari Turkiya va Eronning mintaqadagi ta'sirini kamaytirishi yoki bu mamlakatlardagi ichki siyosiy vaziyatga daxl qilishi ehtimoli yuqori hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Umuman, Eronda kurdlarga nisbatan nihoyatda kuchli bosim mavjud. Bu borada islom omili, xususan, kurdlarning aksariyati sunniy mazhabda ekanligi ham ta'sir ko'rsatmasdan qolmaydi. O'z navbatida, Eron kurdlarining harakatlarini Tehronga jahon va mintaqa miqyosida raqobatchi bo'lgan tashqi kuchlar tomonidan harbiy va moliyaviy qo'llab-quvvatlanishi shunga javoban qattiq choralar ko'rish yoki keskin bosimlar o'tkazishga sabab bo'lmoqda. Shu boisdan Tehron hukumati mamlakatdagi kurdlarning har qanday faollashuvini, ularning muxtoriyat tuzish yoki boshqa shakldagi xatti-harakatlarini separatistik yoki terroristik deb baholaydi.

ADABIYOTLAR

1. Jemal N. The Kurds: History and Culture. – London, 2004. – P. 7.
2. Kurds in Iran - Minority Rights Group. December 2017. Retrieved from <https://minorityrights.org/communities/kurds-4/>
3. Каримов Ф. Якин Шарқда этник курдлар муаммоси. Монография. – Т.: "LESSON PRESS", 2020. – Б. 109.
4. Ciment J. The Kurds: State and Minority in Turkey, Iraq and Iran (New York: Facts on File, Inc., 1996). – P. 63.
5. Kerim Yildiz, Tanyel B. Taysi. Kurds in Iran: The Past, Present and Future. Pluto Press, 2007. – P. 12.
6. Entessar N. Kurdish Ethno-Nationalism (boulder: Lynne Reiner, 1882). – P.16.
7. Bulloch J. and Morris H. No Friends but the Mountains (New York: Penguin Books, 1993). - P.100.
8. Koohi-Kamali. The Political Development of the Kurds in Iran. – P.106.
9. Entessar N. Kurdish Ethno-Nationalism (boulder: Lynne Reiner, 1882). – P. 29.
10. Koohi-Kamali. The Political Development of the Kurds in Iran. – P.172.
11. Ward, R.S. Immortal: A Military History of Iran and its Armed Forces. 2009. - P.231-233.
12. Бобкин Н.Н. Положение курдского меньшинства в Иране // Курдский фактор в региональной геополитике. (Материалы круглого стола в ИМЭМО РАН 11.03.2015 г.) / Под редакцией А.Г. Арбатова. – М.: ИМЭМО РАН, 2015. – С.69.
13. Каримов Ф.Э. Якин Шарқдаги этносиёсий муаммолар ва минтақавий хавфсизлик масалалари –Т.: "Шарқ", 2016 й. – Б.111.
14. Лазарев М.С. Курдистан и курдский вопрос (1923-1945). – М.: 2005. – С.82.
15. Бжезинский З. Великая шахматная доска, - М.: Международные отношения, 2003. – С. 162.
16. Байзан Т. Тайная война Ирана против Курдов // Аль-Араб, 1997. Yana batafsil qarang: Каримов Ф.Э. Якин Шарқдаги этносиёсий муаммолар ва минтақавий хавфсизлик масалалари –Т.: "Шарқ", 2016 й. – Б.111.
17. Iran and Turkey Discuss Ways to Cooperate in Syria and Iraq. Middle East Institute, August 16, 2017. <https://www.mei.edu/publications/iran-and-turkey-discuss-ways-cooperate-syria-and-iraq>